

לחיזוק אורשת יהדות מרוקו בלארץ הקודש

תפארת אבות

דבר המערכת

הפעם אנו מתכבדים לארח את הרב מאיר אביטבול שליט"א

לימוד התורה במרוקו: כמות ואיכות

לאלה החושבים שבמרוקו לא היתה תורה כדבעי. להלן כמה נתונים להמחשה.

היום כ-80% מהרבנים המשרתים בקודש מטעם המדינה וכן השוחטים המומחים הם ממוצא מרוקאי. על אלה עוד ניתן לומר שלמדו כאן בארץ אך בדור הקודם האחוזים היו עוד יותר גבוהים והיכן קיבלו את הכשרתם? במרוקו! כולם באו ותלמודם בידם. זה היה בסיס במרוקו שכל בחור רציני קיבל הכשרה להיות מוהל, שוחט ובודק, מורה צדק, מלבד וכמובן בעל קורא וחזן.

לישיבות במרוקו לא היו שמות כמו היום, 'אהל משה', 'דרכי חיים' וכד', אלא לפי שם ראש הישיבה שישב והרביץ תורה בתלמידיו, והיה מקיים "מה אני חונם אף אתם חונם", לסמל ולדוגמא של מסירות נפש ללימוד התורה.

לימודם היה בקדושה ובטהרה, עיקר לימודם היה אחר חצות הלילה עד הבוקר. הסדר היה מתחיל בתיקון חצות, בקינות ובדמעות על חורבן הבית, כמו בט' באב היו בוכים מידי לילה ואז לומדים.

את התורה קיימו בלי פרשנויות אישיות, אם כתוב "שונא מתנות ויחיה" ישמו את הכתוב כפשוטו, לא קיבלו מתנות. התורה נמשלה למים, מה המים יורדים למקום נמוך, כך מי שהוא נמוך, שיש לו מידת הענווה זכאי לקבל תורה. וכך הצטיינו אבותינו במידת הענווה.

הלוגיסטיקה בעולם הישיבות היתה אחרת, כבוד התורה וכבוד תלמידי החכמים היה מנת חלקו של כל יהודי. כל משפחה היתה מחזיקה בתלמיד ישיבה בביתה וכל צרכו עליה. הם החשיבו את הבחור כ-'ספר תורה' הנמצא אצלם בבית. גם כשהיו משפחות שחיו בצמצום ובדוחק, את 'בן הישיבה' טיפחו עם כל הכבוד והתפארת. וכך ראש הישיבה היה פנוי רק ללמד תורה לתלמידיו.

ספר חשוב שראה אור לאחרונה, הינו ספר תיעודי, המאשר ומתאר את אורח חייהם של אבותינו במרוקו: **ספר מצבות חכמי מרקש**, ספר עב כרס בעל 800 עמודים, המכיל 660 צילומי מצבות מבית העלמין בעיר מרקש. **המצבה עדה**, ורק מי שתוארו הוא "החכם השלם" ולא פחות מזה נכנס לספר, וכך אנו מוצאים 660 "החכם השלם" בבית החיים של העיר מרקש בתוך תקופה של כ-200 שנה. כשמדובר בקהילה אחת מתוך רבות במרוקו, קהילה שמנתה כ-20,000 תושבים יהודים, 660 זהו מספר עצום.

בכל דור היו כ-150 חכמים שלמים, שתורתם אומנותם ובתוכם: דיינים, מקובלים, ראשי ישיבות וכולם ענווים קדושים, בעלי מופתים ממש, שחלקם אף זכו לגילויי אליהו.

(המשך בעמוד 3 למטה...)

פרפראות מוחכמינו

פנקלים נשיו (במדבר כד, טו)

מה הנחלים הללו יורדים אליהם טמאים ועולים טהורים וכו... יש להסביר מדוע נבחרו דווקא המים להעלות את האדם מטומאה לטהרה? והלא ייתכנו דרכים אחרות. אלא על דרך הפסוק "כי-מְלָאָה הָאָרֶץ, דָּעָה אֶת ה', כמים, לַיָּם מְכַסִּים" (ישעיהו יא, ט), מהי ההשוואה בין דעה את ה' למים?

אלא שהמים היורדים אל הים מקורם בגשמים, יורדים טיפה טיפה, נפרדות, אך בהגיעם לים מתמזגות הטיפות בצורה גמורה ואין יותר שום היכר בין הטיפות. מיזוג מלא כזה הוא הדוגמא של מיזוג הדעות לעתיד לבא עד שלא תוכר דעתו של שום אחד בנפרד, ואף על פי ש"כשם שפרצופיהן שונים כך דעותיהם שונות", אך בדעה את ה' יתמזגו כולם לדעה אחת.

וזוהו סוד המים המטהרים, המטשטשים את חילוקי הדעות בין האנשים ומעלים אותם מטומאה לטהרה, וכמו שבמים שנתמזגו, ניטשטשו הטיפות, כך האדם העולה מן הים, ניטשטשו חטאיו וטומאתו, והריהו נעשה בריה חדשה.

רבי דוד שניאור, 'נאות דשא'

ראשית גוים עמלק, ואחריתו עדי אבד (במדבר כד, כ)

עמלק ראשי תיבות עמרם משה לוי קהת, שסופי תיבות שלהם **מית"ה**. וזהו "ראשית גוים" - רוצה לומר ראשית אלו השמות הם "עמלק". "ואחריתו" - וסוף השמות האלו "מית"ה, וזהו "עדי אבד".

ובזה יש לפרש הפסוק (משלי טז, כה) "יש דרך ישר, לפני-איש" (שהוא ראשי תיבות עמלק - עמרם, משה, לוי, קהת), "ואחרית"ה, דרך-מית"ה (סופי תיבות מית"ה).

רבי שלמה אמסלם, ראב"ד מידלת, 'בני שלמה'

והנה איש מבני ישראל בא, ויקרב אל-אחי את-המדקנית

(במדבר כה, ו)

כתוב "**והנה איש מבני ישראל**" ולא נזכר שמו, ו"יקרב אל-אחי את-המדקנית" ולא נזכר שמה. ולאחר שהרגם פנחס שקיבלו עונשם, כתוב "ושם איש ישראל המכה... **זמרי בן-סלוא**... ושם האשה המכה המדקנית **קנזי בת-צור**!"

והטעם כי בהיותם רשעים, "שם רשעים ירקב", אבל לאחר שקיבלו עונשם ונתכפר עונם נזכר שמם. ולכן גם במקושש קודם שקיבל עונשו כתוב וימצאו איש מקושש עצים ולא נזכר שמו.

רבי רפאל משה אלבאז, דיין בעיר ספרו, 'עדן מקדם'

מלוקט מהספר 'עלי דשא'

אבותינו בתקופת הכיבוש הערבי (680 - 985)

הכיבוש הערבי

בשנת 622 (למנינים) עולה דת חדשה באזור חצי האי ערב. בשנים שלאחר מכן, הערבים יצאו למסע כיבוש נרחב מהודו במזרח ועד קירואן (תוניס). עם הכיבוש הערבי הגיעו גדודי האסלאם אל מרוקו וכבשוה. שבטי הברברים, ילידיה המקוריים של הארץ, נדחקו אל אזורי ההרים, ורובם אולצו להתאסלם. ארץ המערב היתה נתונה לשלטונו של הח'ליף היושב בבגדד.

מ-מאוריטניה ל-"אל מגרב"

עם השינוי המדיני, בא גם שינוי השם, ומאז נקראת מרוקו בפי הערבים בשם "אל מגרב" במקום "מאוריטניה". מקור השם במילה הערבית שמשמעה "מערב", על שם היותה שוכנת באזור מערב (צפון אפריקה) בניגוד לארצות ערב אחרות הנמצאות במזרח (אסיה).

החלק הצפוני של מרוקו מכונה "אל מגרב אל אקצא" - המערב החיצון. ואילו החלק הדרומי מכונה המערב הפנימי. ואגב, לפני מאות שנים מקובל היה לקרוא בשם "ארץ המערב" גם לספרד. כך שורר רבי יהודה הלוי: "לבי במזרח (ארץ ישראל) ואנכי בסוף מערב (ספרד)".

בכינוי זה השתמשו גם היהודים לדורותיהם. יהודי צפון אפריקה נקראו בעבר "מערביים" או "מוגריים". הרמב"ם ז"ל קורא למרוקו באגרותיו "בלאד אלגרב" - ארץ המערב. גדוליה היו מכונים לעיתים "חכמי המערב" או "נר המערב", כמליצה על פי המושג של הנר המערבי במנורת המקדש, שכדברי חז"ל [למשל, מנחות פו:] היה דולק תמיד.

שושלת האייריסים

התבססות הערבים הואצה במידה ניכרת עם הגירתם של בני המשפחה האייריסית מחצי האי ערב. בשנת 780 כבש האימאם **אייריס הראשון** את מרוקו והפך אותה לממלכה עצמאית. בתחילה הוא ישב בטנג'יר, העיר החשובה ביותר במרוקו באותה העת, ועד שנת 788 הוא עבר להתיישב בעיר ווליליביליס (שידועה בשם ואלילי בקרב המקומיים). בשנת 789 אייריס הקים את בירתו פאס, על גדת נהר הפאס מדרום מזרח לווליליביליס. עיר זו בהמשך תיהפך להיות אחת הערים החשובות בהיסטוריה של מרוקו.

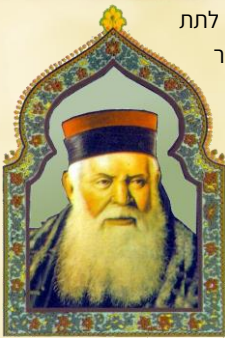
אייריס הראשון מצדו החל לקבוע את סמכותו ופעל לדיכוי של הנוצרים והיהודים באזור, תוך ניסיון להשתלט על שטחים נרחבים בצפון מרוקו. הוא הכביד במיסים ובגזרות קשות במטרה לכפות עליהם את דת האסלאם, ובתקופתו ברחו רבים מהיהודים להרים.

"ויזרח אור"

אבל התפנית החלה בימי בנו **אייריס השני**, אשר נודע ביחס סובלני כלפי היהודים, וגם בימיהם של יורשיו אחריו. היהודים היו בני חסותו ("דימי") של האימאם תמורת סכום הוגן של מס הגולגולת המוסלמי "ג'יזיה", אותו אולצו מי שאינם מוסלמים לשלם בכל רחבי העולם המוסלמי. תמורת מס זה ניתנה להם הזכות להתיישב ברוב הערים החדשות. אייריס השני פתח בפני היהודים את בירתו פאס, שבדורות שלאחריו, לפני אלף שנים, היתה יהודית ברובה והפכה למרכז רוחני של העולם היהודי.

בעלון הבא נדבר בע"ה על תחילתו של השגשוג הרוחני של היהודים בדור ההוא. (מלוקט מהספר 'באור החיים - תולדות ר' חיים בן עטר זי"ע' ומהספר 'נר המערב')

נחלת אבות - פרקי אבות

שאותה קדושה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא, לתת בכל אחד מזרעם על סדר כל הדורות ניצוץ קדושה אשר על ידו מוכרח אף היוצא מן הדת לקיים דבר מה ממצות ה'. ועל זה אמרו רז"ל (סנהדרין מד.) במומר ישראל: "אע"פ שחטא, ישראל הוא!", כי אותו הניצוץ לא יסור ממנו לעולם, ואולי יתגבר אותו ניצוץ ושב ורפא לו.

מעשה ברבי אברהם חלימי עם שור ואיבי

מסופר על ר' אברהם חלימי זצ"ל רב גדול בעיר קצומטינא יע"א, נתבש"מ זה כששים שנה, שהיה מוכיח איש אחד על רוע מעשיו, והאיש היה תקיף והרבה להתלוצץ עליו. וגדלה השנאה ביניהם עד שמי שהיה רוצה להכעיס את אותו אדם על פניו בעידן חדווה, ולהפוך שמחתו לתוגה, היה מזכיר לו את ר' אברהם ומשבחו לפניו, והאיש תיכף היה מתכעס ומתרגז, וממטיר מבול של קללות, על המזכיר והנזכר.

ערב שבת אחד בבוקר היו עוברים שניהם, ר' אברהם ואותו האיש, ברחוב קריה. והנה, שור שחור משוגע רץ כבעס נורא מול ר' אברהם להורידו לשחת. ואז אותו האיש שם נפשו בכפו ורץ כצבי, ונתגבר כארי, וקפץ על אותו השור, ויאחזהו בקרניו, ויצעק על ר' אברהם לברוח, ויברח וימלט. ותכף באו בעלי השור וכמה שוטרים ויקשרו את השור ויוליכוהו, ואותו האיש נחלש כוחו מעוצם התאבקותו עם השור וייפול ויתעלף. ותכף הביאו רופא וסעדוהו והוליכוהו לביתו.

וישאלוהו: מה זה, הלאו ר' אברהם שנוא נפשך? ויען: הסו! הלא רב גדול הוא ורב העיר, ואיך אראה ברעתו ח"ו. ותכף בא ר' אברהם לביתו לבקרו ויברכהו. ואותה מצוה גדולה, גררה אחרת כמוה, שהיא מצות התשובה, כי במשך ימים מועטים נעשה בעל תשובה גמור, ע"כ שמעתי.

מי גרם כל זה? הלאו רק ניצוץ קדושת האבות ומעמד הר סיני שקיבלו ישראל מיד ולדורות. וזהו מה שכתב התנא הקדוש: כל ישראל יש להם חלק של קדושה לכל אחד, שיזכה על ידו לעוה"ב, ואף שודאי אין זכיית כולם שווה, רק כל אחד כפי מדרגתו, מכל מקום כפי מדרגתו וזכה ויש לו חלק, אף שאין החלקים שווים. המקום ב"ה ירחמנו כרוב רחמיו וחסדיו, ויעזרנו תמיד לשמור מצותיו ופקודיו, אמן.

(מלוקט מהספר 'נחלת אבות' לרבי יוסף משאש זצ"ל)

"כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר"

מורי ורבותי גם בשבת זה עדיין הננו עומדים בפרוזדור של המסכתא, והוא בכל מקום ובכל זמן המנהג פשוט להתחיל כל פרק ופרק מהמסכתא כל הקהל קול אחד, ובניגון, נוסח "כל ישראל יש להם חלק" וכו', שהוא ריש משנה ראשונה מסנהדרין פ"א, וכן המנהג פשוט בכל תפוצות ישראל לומר נוסח "כל ישראל" וכו', קודם כל לימוד תורה שבע"פ, משנה או גמרא או מדרש, ומדוע ולמה הוקבע המנהג הזה?

והנראה לדעתי המעט בזה, הוא כי זכיית האדם לעוה"ב היא ע"י קיום התורה והמצות, וידעת התורה והמצות היא ע"י תורה שבע"פ, כי תורה שבכתב בלי תורה שבע"פ אי אפשר להתפרש, ודוגמא לזה, הביטו וראו בס"ת שאין בו לא נקודות ולא טעמים ולא פיסוק פסוקים, שאי אפשר להיקרא כך, ואך ע"י תורה שבע"פ שהודיעה לנו הנקודות והטעמים ופיסוק פסוקים, אז יודעים לקרות ולפרש.

וכן בעניין המצות, יש לכל מצוה ומצוה כמה ענפים וענפי ענפים, היוצאים ממנה כפי העת והזמן והאדם העושה, ונופלים ספקות גדולים בדיניהם, שאין מוצאים להם פתרון מפורש בתורה שבכתב, רק ע"י התורה שבע"פ, כפי המידות שהתורה נדרשת בהם (וי"ג מדות דר' ישמעאל ול"ב מדות דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי) וכו'... עד שאין לך מצוה הכתובה בתורה, שאין צריכה לתורה שבע"פ, ולכן מפני שע"י תורה שבע"פ בפירושה הנחמדים לתורה שבכתב, שאז נוכל לקיים המצות לזכות בהן לעוה"ב, לכן הנהיגו הראשונים לומר קודם כל לימוד תורה שבע"פ, נוסח "כל ישראל" וכו' להודיענו חשיבותה.

ולעניין פרקי אבות, אף שאין בהם הלכות ולא פירוש שום מצוה, מכל מקום יש בהם דבר גדול, שהיא יראת שמים, שהיא "ראשית חכמה", והיא המביאה את האדם לעסוק בתורה ולקיים מצותיה לזכות בהם לעוה"ב, ועל כן הנהיגו לומר תחילת כל פרק נוסח "כל ישראל" וכו'.

ובאמת עינינו הרואות תמיד שכן הוא, שכל איש ישראל, הוא מלא מצוות מצדקה וחסד ורחמים, אשר לא עשה כן לכל גוי אשר רק אחד מאלף תמצא בו איזה מדה טובה קטנה שאינה מתמדת בו או עושה אותה לרמות בה כידוע. ודבר זה הושפע על ישראל מקדושת האבות והשבטים שבטי י-ה, וממעמד הר סיני,

ניגון ההפטרה בתלתא דפורענותא

בשלושת השבתות שבין י"ז בתמוז לט' באב קוראים את ההפטרות: 'דברי', 'שמעו' ו'חזון', הנקראות 'תלתא דפורענותא', ונהגו בהרבה מקהילות ישראל לקרוא אותן בתמרור (ניגון) המיוחד להם (חשוב להדגיש שזהו ניגון מיוחד, ולא כניגון קינה 'איכה' הנקראת בט' באב).

ההבדל בין אלו ההפטרות לשאר הפטרות השנה

הנה בכל שבתות השנה אנו מפטירין מעין הפרשה כמ"ש מרן הש"ע (רפד, א) 'מפטירין בבאי מעניינה של פרשה', אך בשלושת השבתות הנ"ל קבעו חכמים הפטרות מיוחדות לזמן זה מפני שעוסקות בענייני החורבן ודברי תוכחות. כמ"ש התוספות (מגילה לא: ד"ה ראש חדש אב), וכ"כ במחזור ויטרי (סימן רסב), וכן פסק הרמב"ם (הלכות תפילה, יג, י): "נהגו העם להיות מפטירין קודם תשעה באב בשלוש שבתות בדברי תוכחות". וכ"כ הטור (א"ח תכח), וכן פסק מרן בש"ע (שם, סע"ח).

הלבוש (תכח, ח) כותב בשלושת ההפטרות מכוונות כנגד ג' שבועות של פורעניות, ומפטירין דווקא באלו ההפטרות מפני שעיקר הנביאים שניבאו על החורבן הם: ישעיה וירמיה, לכן מפטירים בנבואתם, ע"כ. ואע"ג שבשבת אין פרץ ואין צווחה עכ"ל מפטירין באלו הנבואות, יען שיש בהם דברים של החורבן ודברי תוכחות, וראוי זה הזמן לתוכחת מגולה דהזמן קא גרים, ועוד שבשבת נמצאים כל העם בביהכ"ס וישמעו, כולם מפני מה חרבה עירנו ושםם בית מקדשנו, ויתנו לב לשוב אל אלוקינו ולזה כיוונו חז"ל בקבעם הפטרות אלו.

ניגון קריאת ג' הפטרות אלו

המאירי כותב (מגן אבות, ענין כד): "וכן כתבו הגאונים שאע"פ שהשבת נאסר בכל מיני הספד ובכל ענין של קינה, בשבת איכה התירו לקונן בצבור דרך הכנעה ושבירת היצר, מפני שיש בזכירת החורבן והתאונן על הצרות שאירעו באותו זמן חלק משורשי התשובה, וכל שעיקרו לתשובה ולהכנעה הותרו שאר התפילות אגבן, וכל שכן בימים המיוחדים לכך (ימים נוראים ושבט שובה) והכל נגרר אחר העיקר" (שהוא עניין התשובה).

וכן הריב"ש (ס' קיב) נשאל האם אפשר להעלות למפטיר והפטרה אדם שכבר עלה לתורה, כיון שזולתו לא היה מצוי אז מי שיודע לקונן כנהוג? והסיק הריב"ש שמוותר לו לעלות שוב. הרי לא עלה על דעתו כלל לומר להם שיבטלו מנהג זה של קינות בשבת, לא משום אבלות בפרהסיה (ולא משום שלא יעלה פעמיים). וכן הובא להלכה במגן אברהם (רפב, יד) וכ"כ בשערי אפרים שכן נוהגים, וכ"כ במשנ"ב (שם, כז), וכ"כ באשל אברהם מבוטשאטש (ס' קלה) שנוהגים לקרות ההפטרה בניגון 'איכה', וכן נוהגים רוב קהילות אשכנז עד היום הזה.

האם החיד"א התנגד למנהג?

והנה מרן החיד"א (ברכי יוסף תקנא, ב) כותב שמנהג ארץ ישראל שלא לומר בשבת חזון שום קינה כמו שכתוב בסידורים, וכן הוא מנהג מצרים וכרכים ועיירות גדולות שבתוגרמה (תורכיה)...ומה שגם בפרהסיה קבל עם ביום שבת קודש הא ודאי ראוי לבטל מנהג זה לכבוד השבת. וכן כתב רבי אהרון בן שמעון (שער המפקד, ח"א דף דז, ע"ב) שאין לומר קינות בשבת ואף לא הפטרה בניגון קינה, שהכתובים

(...המשך "דבר המערכת" מעמוד 1)

התארים על המצבות מבהילים בעוצמתם. העיר היתה כ-'כולל' אחד גדול, כשכל יהודי העיר עוסקים לפרנסתם ולצד זה לומדים תורה בהתמדה עצומה.

לדוגמא היה ירקן אחד, שכשבישיבה היו מתקשים לפענח את דברי המהרש"א על איזו סוגיא, היו קוראים לו, והוא היה מכסה את דוכנו וסר לבית המדרש ללבן את הסוגיא עם הלמדנים, כשכולם הבינו, והיה ברור להם היה חוזר לדוכנו.

כל מי שזכה להסתופף בבית המדרש היה מוסר את נפשו עליה. השתדלו לקיים "פת במלח תאכל..." הסתפקו במועט. היו יוצאים לעסוק בפרנסה להביא טרף לביתם, לא יותר מלחם וזיתים, ותכף חוזרים ללמוד תורה. הפרנסה היתה הטפל והתורה העיקר. ואכן זכו לראות ברכה בלימודם. וכך בעמל הגיעו להיות "החכם השלם".

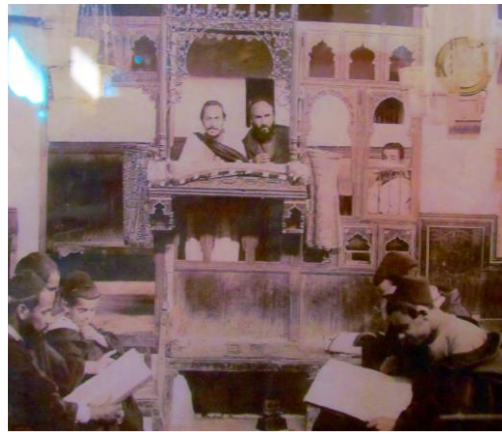
הקידמה שהגיעה למרוקו, וצימצום הפרנסה גרמו להגירה מהכפרים לעיירות הגדולות, וכך התמעטו "התמכי דאורייתא", התומכים וגם התמעטו התלמידים. מן

בעצמם האמורים בשלש ההפטרות, המה יפלוו כליות ולב למבין מה הוא אומר, וכ"ש כשנוספים על אלה השלושה תמרור (ניגון) המשבר את הלב, א"כ אין לך קינות גדולות מאלה וראוי לבטל המנהג.

וכתב בעטרת שלמה (דיין) (או"ח, יג) שהחיד"א לא דיבר כי אם על הקינות שהם לא מסדר התפילה, שמוסיפין ומייחדים אותם לשבתות אלו כדי לעורר הבכי יגון ואנחה, ולזה כו"ע יודו לו דפשיטא דאיסורא קא-עביד!

והוסיף, שיש לחלק בין הקינות שמוסיפין והם לא מסדר התפילה, לבין התמרור (ניגון) שעושים על דברי התוכחות שבהפטרה. שהלא כוננת רבותינו באלו ההפטרות לעורר הלבבות, ויפלוו הכליות בדברי תוכחות, ואדרבה הניגון המיוחד להם יעורר הלב, ואע"פ שדברי הכתובים בעצמם קורע הלב לבית חללו, בכל זאת לא כולם מבינים את תוכן דברי ההפטרות. וגם אם מבינים עדיין לא נותנים את לבם בעומק הדברים אם יקראו כדרך שקוראים כל השנה, ומה התועלת בהפטרות אלו אם לא תצא מהם המטרה והתועלת שעליהם נתקנו והיא לעורר הלב, ומה בכך אם הניגון יעורר הנפש מעומק מסתרי הלב? הלא זוהי מטרת התוכחות גופא לעורר הלב לתשובה!

ועוד, שהניגון שאנו נוהגין לקרוא ההפטרות בשלושת שבתות אלו, אין זה ניגון קינה או של מגילת איכה כמו שנוהגים אחינו האשכנזים כנז"ל, אלא היא ניגון מיוחד להפטרות בין המצרים כדי לעורר הלבבות לפתוח בדרכי התשובה...למען יפדה ה' את עמו מגלות החל הזה להוציאם מאפילה לאור גדול אכי"ר, ע"כ.

בתמונה: בית הכנסת 'איבן דנאן' שהיה של ר' שלמה איבן דנאן זצ"ל. ממוקם ברובע היהודי (המלאח) של פאס.

וכן ב'מגן אבות' (לבהר) (עמ' סכה) כתב, שמה שהעירו על מנהג זה שנחשב כאבלות בפרהסיה, נראה שלא חשו לזה גאוני קדמאי, דהרי אינו עושה בזה מעשה אבלות בהדיא, אלא שמאחר שתיקנו לקרות אלו ההפטרות ומטרתם לעורר הלבבות לתשובה לכן קוראים גם בנוסח הזה, אך אין נוהגין בזה מנהגי צער אלא מנהגי תוכחה ולכן נראה שעל זה לא העיר החיד"א כלום, ובפרט שמנהגנו לנגן ניגון מיוחד לעורר הלבבות ולא ניגון של קינה!

המסקנה להלכה

אם כן עינינו הרואות שמנהג זה מקורו טהור ומיוסד על הררי קדם מימי הגאונים. וכן נוהגים בקהילות אשכנז עד היום הזה כנז"ל. **וכן נהגו אבותינו במרוקו** כמ"ש מורנו רבי שלום משאש זצ"ל (שמש ומגן, ח"ד סימן עז אות ו), 'משולחן אבותינו' (עמ' 267), 'נתיבות המערב' (בין המצרים אות כ), רבי כליפא בן מלכא (שחי באגדיר לפני 300 שנה) בספרו כף ונקי (כת"י דף לג ע"א), וכ"כ ב'שער המפקד' (ח"א דף צז ע"ב) **שכן נוהגות כמה קהילות קדושות בחו"ל בערי אפריקה ותוניס. וכן נהגו בלוב** ('נחלת אבות', בין המצרים). **ובתוניס** ('זה השולחן' עמ' קמה), ובספר עלי הדס (פ' יד) הוסיף שזהו ניגון מלא הכנעה וגעגועים לה' יתברך ובהכאי גוונא אתי שפיר לכולי עלמא. **ובקהילות בני ספרד בלונדון ואמסטרדם** ('כתר שם טוב' ח"א עמ' תה). וסיים ב'עטרת שלמה' (שם): **"כל זה כתבתי כדי להסיר לזות שפתיים מהאומרים הא'ח, הא'ח דאיסורא קעבידנא [= שאומרים שאנחנו עושים איסור], מה שלא כן הדבר כי למנהגנו יש על מה לסמוך ומיוסד מפי קדמונינו וכל העושה לשמר את מנהג אבותינו ורבותינו ורוצה בקיומן ישכון בטח ושאנן ובצל שדי יתלונן".**

מלוקט מהספרים: 'עטרת שלמה' (דיין), 'עטרת אבות', 'מגן אבות' (לבהר) ו'דברי שלום ואמת' (שול"דאנט).

השמים הייתה זאת, ותושבי מרוקו היהודים הרגישו שאין כבר מה לעשות במרוקו והתחילה שיבת ציון. בפרט שהאוירה המוסרית התדרדרה בקרב הצעירים בעקבות הצרפתים ועוזריהם.

ברוך ה', דור הבנים חוזרים לשרושים וממלאים את בתי הכנסת ובתי המדרשות. ספרי חכמי מרוקו מתרבים מיום ליום והתודעה בציבור גדלה: מחזירים עטרה ליושנה.

בדורנו זה, השפע גרם לאנשים להשתעבד אליו, ומידת ההסתפקות במועט קשה. ומי שזוכה אשריו. אך במרוקו זאת היתה חלק מההנהגה. חלק מהישות של עמלי התורה. אשרי עין ראתה כל אלה!

הרב מאיר אביטבול מנהל ומייסד מכון בני יששכר - הספריה הספרדית ירושלים תובב"א

ללכבי רבנן - חבלאי הלשער

הגלגל מתהפך

בשנת תפ"ה (1725) נפטר עליו חותנו והשאיך אחריו הון גדול. סביב ירושתו החלו סכסוכים רבים ותביעות שונות מצד אנשים פרטיים, ומצד הממשלה שהטילה עליו עול מסים כבד מנשוא, ואף עיקלה את נכסיו. המצב הגיע עד לידי כך שרבינו נתפס למאסר לתקופה קצרה.

בשנת תצ"א (1731), בהיותו בן 35, התייצב רבינו בפני רבני מרוקו כדי לקבל הסכמות לספרו הראשון '**חפץ ה'** אותו יצא להדפיס באמסטרדם. ביניהם בלטו רבני סאלי שקראוהו 'איש א-לקים קדוש'. גם גדולי רבני מרוקו היללוהו, רבי יהודה בן עטר התבטא 'מראות א-לקים ראיתי', ורבי יעקב אבן צור כתב "בראותי בחזותי נתמלא הבית אורה". בשו בו מאמסטרדם לסאלי, גילה רבינו שבהיעדרו, רודפיו הרימו ראש ונעלו את בית הכנסת שהיה דורש בו. הרדיפות האישיות בנוסף על המהומות שהתחדשו במרוקו, הביאוהו להחלטה לעלות לארץ הקודש.

בישיבה בפאס

רבינו שם פעמיו לעיר פאס שנודעה בחכמיה המופלגים, ושהייתו שם נמשכה שנים מספר. מאחר ולא זכה לילדים, נשא את אסתר בתו של ר' מאיר ביבאס, בנוסף לאשתו הראשונה, ונולדו לו בנות. ישיבה גדולה היתה בפאס, בראשה עמד הגה"ק '**רבי שמואל בן אלבאז המכונה הרשב"א**' (מסופר על אביו, ר' יצחק אלבאז, שהיה בקי בארבעה טורים בעל פה ומדי חודש היה חוזר עליהם). רבינו נקשר עמו בקשר אמיץ וחזק, עד שהיה מכנהו '**אחי**'. רבינו שקד אז על חיבורו '**פרי תואר**', ורבים מאוד מהעניינים שבספר ליבן יחד עם הרשב"א, ולא אחת, לא פסק דין עד שקיבל את הסכמתו לכך. רבינו חלק לו תארים רמים מאין כמותם, וכינוהו '**יחיד בדורו**' ו'**גדול המערב**'. לאחר זמן, הרשב"א נקרא לכהן בבית הדין הגדול של פאס, והעביר את ראשות הישיבה לרבי חיים בן עטר. תלמידי רבינו בישיבה היו גאוניים וקדושים, ביניהם '**ר' שם טוב בן אמוזג**', '**ר' יוסף בן סאמון**', '**ר' אברהם מאנסאנו**', '**ר' אליהו מאנסאנו** ו'**ר' אליהו הצרפתי** ז"ע.

המעבר באיטליה והעלייה לארץ ישראל

בשנת תצ"ח (1738), ירד רעב גדול על מרוקו, ורבנו המשיך בנדודיו עד שהגיע לאלג'יר ומשם לליוורנו שבאיטליה, שם הדפיס שניים מספריו: '**פרי תואר**' על השו"ע וירה דעה, ו'**אור החיים**' על התורה. באיטליה החל רבינו לארגן תנועת עלייה לארץ ישראל, ובשנת תק"א (1741) עלה לארץ יחד עם שלושים מתלמידיו.

בתחילה ישב רבינו בגליל, שם ערך מסעות לקברי צדיקים ומקומות קדושים. בשנת תק"ב (1742), רבינו ותלמידיו עלו לירושלים, שם הקים שתי ישיבות: אחת לתורת הנגלה ואחת לתורת הנסתר. בין תלמידיו נמנה '**החיד"א**', שכתב עליו: "ולפי דורנו, היה לב הרב מבעית בתלמוד והיה כמעין המתגבר". ספר נוסף של רבנו הוא '**ראשון לציון**', ובו פירושים על הנ"ך. לא ארכו לו הימים לרבינו בעיר הקודש, ורבנו נתבקש בישיבה של מעלה והוא בן 47 שנה בלבד, ביום ט"ו בתמוז תק"ג (1743). ז"ע א.

רבי חיים בן עטר - אור החיים הקדוש (מלוקט מהספר 'באור החיים')

רבנות נכתב על רבינו, וקצרה היריעה כאן מלהכיל את מסכת חייו המופלאה. אולם את מרבית שנותיו, **כארבעים שנה**, חי רבינו במרוקו, ובתקופה זו נתמקד.

אור דרך לישראל

רבי חיים בן עטר, המכונה '**אור החיים הקדוש**', נולד בשנת תנ"ו (1696) בעיר סאלי אשר בקצה מרוקו לאביו רבי משה. משפחת "בן עטר" היא בין המשפחות המיוחסות אשר גלו מקסטיליה בגירוש ספרד, ומבניה לא פסקה תורה לאורך הדורות כולם. רבינו נקרא על שם סבו הגאון הקדוש, **רבי חיים בן עטר "הזקן"**, שהיה מופלג בתורתו ובפרישותו, ורבינו החשיבו לרבו המובהק!

עמל תורה אינסופי

רבינו לא מש מאהלו של סבו הקדוש, ש"בין ברכיו גדל ובחיקו ישב לשאוב מדרכיו הטובים", כלשונו. ע"פ העולה מחיבוריו, **ארבעה יסודות** היו לרבינו בדרך לימודו הייחודית, אותה קיבל ככל הנאה מסבו. **היסוד הראשון**, התעמקות והתבוננות בדברי חז"ל והגמרא עד קצה היכולת של הריכוז והעיון. **היסוד השני**, ההתנזרות מתענוגי העולם הזה כתנאי הכרחי להבנת דברי התורה באמת. **היסוד השלישי**, בתחילת כל לימוד, לא היה רבינו מעיין במפרשים כלל ועיקר, אלא מתייגע בעצמו כדי לרדת אל עומקה של סוגיא, מתוך רצון להגיע אל הפשט הנכון והמוכח. ועוד, חשש רבינו שמא ואולי ימצא חידוש כלשהו בספר מהספרים ואח"כ יזמה לחשוב כי חידשו מדעתו ויכתבו בספרו! **היסוד הרביעי**, הכוונה הטהורה בלימוד התורה ובחידישיה על מנת לעבוד את ה' לבדו! כפי שהעיד בעצמו (הקדמה ל'פרי תואר'): "...הייתי דוחק עצמי וממית עצמי על התורה לעבוד קוני ומול יחודו שמתני פני בכל מה שהייתי מחדש".

בבית חותנו בסאלי

אח היה לו לרבי חיים "הזקן" ו**רבי שם טוב הנגיד (בן עטר)** שמו, שהיה ראש הקהל. לימים, השתדכו ביניהם שני האחים, כאשר נשא רבינו בגיל 11 את פאצוניה שהיתה ידועה כצדקת גדולה, והיא נכדתו של רבי שם טוב הנגיד. אביה, **רבי משה הנגיד**, היה איש עשיר ונכבד ביותר, אשר נשא את משא יהדות מרוקו על שכמו וידו היתה פתוחה לצדקה ולחסד. סמוך על שולחנו של חמיו, ידע רבינו שנות שלוה והשקט והמשיך לעלות ולהתעלות בתורתו.

בשנים ההן החל רבינו להפיץ את תורתו, ולא הסתפק בתלמידים שבאו אליו, כי אם תר וחיפש אחר בעלי כשרון שיוכל ללמדם. בנוסף, רבינו גם היה דורש מידי יום ביומו (!) שתי דרשות להמון העם, ובימי הקיץ הארוכים אף שלוש דרשות ביום, בבית הכנסת "צלאת בן עטר" שהקים רבי שם טוב הנגיד אחי סבו.

במקנס - עם הרב המשבי"ר

בשנים ההמה, שהה רבינו למשך תקופת מה במקנס, שם נקשר בקשר אמיץ וחזק עם אב"ד מקנס, אחד מגדולי הגדולים שביהדות מרוקו, **רבי משה בירדוגו זצ"ל המכונה "הרב המשבי"ר"**. רבינו העריך אותו עד מאוד והפליג בשבחו. באותה העת קנה רבינו ידידות גם עם הגאון **רבי יהודה בירדוגו זצ"ל**.

נהגה בחוכמה - קובץ לנהגים

מנהגי בין המיצרים (מתוך 'עשרת אבות')

- א.** מנהגנו לומר עננו בערבית של ליל התענית, וכן בשחרית ומנחה כדעת מרן השולחן ערוך.
- ב.** מנהגנו בחמשת הצומות, ראש חודש, חול המועד, ובשאר ימים שיש בהם מזמור מיוחד שאין אומרים בית יעקב, ושיר של יום אלא רק המזמור השייך לאותו היום.
- ג.** מנהגנו להתעטף בטלית ולהניח תפילין בברכה גם במנחה (מלבד מה שמניחים בשחרית) בכל חמשת התעניות וכך משלימים מאה ברכות.
- ד.** מנהגנו להימנע מלברך ברכת 'שהחיינו' על פרי או בגד חדש אף בשבתות בכל ימי בין המיצרים.
- ה.** מדברי סופרים אסור להסתפר בשבוע שחל בו תשעה באב, אולם רבים מקהילות הספרדים נהגו להחמיר כבר משבעה עשר בתמוז.
- ו.** מנהגנו בקריאת 'יוחל משה' בימי התענית, ששותק הקורא כשמגיע ל-י"ג מידות, וכל הצבור אומרים ה-י"ג מידות בקול רם, ואח"כ חוזר הקורא בתורה וקורא מתוך הספר.

קופת הרוכלים - מקורות וטעמים

אבל על פדיון הבן אומר, ולא יחמיץ, ע"כ. וכן רבינו האריז"ל החמיר אף בשבתות (שעה"כ דף פט), וכ"כ מרן החיד"א ('חיים שאל' ח"א ס' סד). **וכן נהגו בתוניס** ('עלי הדס' פרק יד, ח) **ובמרוקו** כמ"ש 'משולחן אבותינו' (ע' 266), 'זוכר ברית אבות' (עמ' 144), 'נתיבות המערב' (בין המצרים).

ה. האריז"ל הקדוש (שעה"כ דף פט), מג"א (תקנא, יד), 'כנסת הגדולה' (תקנא). **וכן נהגו בג'רבה** ('ברית כהונה, מערכת ב), **באלג'יר** ('שו"ת 'בית יהודה', תשעה באב), **בתימן** ('ש"ע המקוצר', ס' קג). ובספר 'נתיבי עם' (תקנא, ג) כותב **שכן נהגו בני התורה בירושלים** ללכת בעקבות האריז"ל.

וכן נהגו אבותינו במרוקו כמ"ש בשו"ת 'ויאמר יצחק' בן וואליד (לקו"ד או"ח, תשעה באב), 'מנהגי ק"ק דבדו' (עמ' 79), ומורנו ורבינו רבי שלום משאש זצ"ל ('שמשי ומגן' ח"ג ס' נד) כותב שמנהג רוב העולם לא להסתפר מראש חודש אב ואילך, אך רוב חכמי מרוקו החמירו כבר מ-י"ז בתמוז.

- א.** סידור רבינו סעדיה גאון (עמ' שסט), 'אורחות חיים' (קריאת ס"ת סימן מא), החיד"א ('לדוד אמת' ס' י'). **וכן נהגו באלג'יר** ('זה השולחן', ע' קנז). **ומגורשי ספרד בלונדון ואמסטרדם** (כתר שם טוב, ח"א עמ' שטו), **ובלוב** ('נחלת אבות', שם), **וכן נהגו במרוקו** כמ"ש 'נוהג בחכמה' (ע' קמא), 'נהגו העם' (שם), 'משולחן אבותינו' (עמ' 258).

- א.** גמרא (שבת כד). בתעניות אומר מעין המאורע ערבית שחרית מנחה. וכ"כ הר"י (תענית, ד. מדפי הר"י) ותוספות (תענית יא). וכתב הרשב"א בתשובה (ח"א סימן ספז) שאע"פ שעתידי למלאות כריסו, אומר 'עננו' בערבית של ליל התענית כיוון שנכנס אותו יום שמתענה בו. וכן **נהגו בתימן** ('ש"ע המקוצר' ח"ג, ס' קיב). **בלוב** ('נחלת אבות', מנהגי ארבע תעניות), **בג'רבה** ('גאולי כהונה, מערכת ע), **ובמרוקו** ('שו"ת 'יחזה דעת' חזן, ח"א ס' כא; 'נהגו העם', צומות ותעניות).
- ב.** רבינו שלמה ב"ר נתן (תפילת ר"ח), רבינו יצחק בן גיאת ('מאה שערים', הלכות חול המועד ע' קצז), מרן השו"ע (תרג, ג), 'פרי חדש' (תרפד). **וכן נהגו במצרים** ('נהר מצרים' תפילה אות יא), **בארם צובא** (ספר 'דרך ארץ' הלכות ר"ח), **בתוניס** ('עלי הדס', פרד ז), **וכן נהגו אבותינו במרוקו** כמ"ש 'נוהג בחכמה' (ע' רכז), 'שמשי ומגן' (ח"ד ס' כג), 'משולחן אבותינו' (עמ' 88).
- ג.** מרן בבי"ט (ס' מו) כותב שמניחים טלית ותפילין גם במנחה של תעניות בכדי להשלים מאה ברכות. וכ"כ ר' חיים פלאגי ('כף החיים' ס' יט), שו"ת 'ויקרא אברהם' אדאדי (דף קנד). **וכן נהגו בכמה מקומות בלוב** ('נחלת אבות', שם), **בתימן** ('ש"ע המקוצר' ח"ג ס' קב). **וכן נהגו במרוקו** כמ"ש 'ב'מנהגי ק"ק דבדו' (עמ' 77), וב'שמשי ומגן' (ח"ד ס' כב סע' א).
- ד.** מרן השו"ע (תקנא, יז) כותב שטוב ליהרהר מלומר שהחיינו בבין המצרים על פרי או מלבוש,